

Minaraad
Milieu- en Natuurraad van
Vlaanderen

Studiedocument
over de beleidsontwikkelingen
inzake educatie voor duurzame ontwikkeling

Studie uitgevoerd in opdracht van de Minaraad

door Anneleen De Smedt, adjunct van de directeur

maart 2007

Leeswijzer

Deze studie wil achtergrondinformatie verschaffen omtrent de beleidsontwikkelingen over educatie voor duurzame ontwikkeling. Dit studiedocument start dan ook met een overzicht van enkele nieuwe beleidsontwikkelingen die de aandacht vestigen op educatie voor duurzame ontwikkeling'. Het 'VN-decennium EDO 2005-2014' wordt bijvoorbeeld verder uitgewerkt in de UNECE-strategie, die op Vlaams niveau via de (ontwerp)EDO-fiche voor het operationele project educatie voor duurzame ontwikkeling vorm krijgt.

In het volgende hoofdstuk worden enkele relevante elementen uit vroegere adviezen van de Minaraad weergegeven. In deze adviezen werd 'natuur- en milieueducatie' immers ook al benaderd in het licht van duurzame ontwikkeling.

In het laatste hoofdstuk wordt een korte beschrijving gegeven van nieuwe ontwikkelingen binnen het beleidsdomein Leefmilieu, Natuur en Energie (LNE) en binnen het beleidsdomein Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid. Enkele nieuwe structuren worden hier toegelicht omwille van hun relevantie voor EDO, zoals bijvoorbeeld: het EDO-overlegplatform, de Vlaamse werkgroep Duurzame Ontwikkeling, de cel Duurzame Ontwikkeling, de (toekomstige) permanente werkcommissie binnen de Minaraad.

Inhoudstafel

Leeswijzer	2
Inhoudstafel	3
Inleiding.....	4
1. Beleidsontwikkelingen	6
1.1. VN-Decennium voor Duurzame Ontwikkelingseducatie (2005-2014)	6
Implementatieschema van de UNESCO (goedgekeurd in november 2005).....	6
UNECE-Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling (maart 2005)	9
Indicatoren	13
1.2. De herziening van de EU-Strategie Duurzame Ontwikkeling (2006).....	13
1.3. De Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling	15
Het operationeel project EDO in het kader van de VSDO:	16
1.4. Vlaams kaderdecreet Duurzame Ontwikkeling in de maak	19
2. Relevante elementen uit vroegere adviezen van de Minaraad	20
3. Korte beschrijving van de nieuwe ontwikkelingen in het beleidsdomein LNE en het beleidsdomein DAR	22
3.1 Beleidsdomein Leefmilieu, Natuur en Energie (LNE)	23
3.2 Beleidsdomein Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid (DAR).....	25

Inleiding

De Minaraad heeft in het verleden meermaals advies uitgebracht over natuur- en milieueducatie (NME). Het vorige advies dateert van juni 2004 (afl. 2004/23). Sindsdien hebben zich enkele nieuwe beleidsontwikkelingen voorgedaan die onder meer het belang van educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO) benadrukken. Zo hebben de Verenigde Naties het decennium 2005-2014 uitgeroepen tot 'Decennium voor Duurzame Ontwikkelingseducatie'. De UNESCO heeft hiertoe een 'implementatieschema' opgesteld en de UNECE stelde een Regionale Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO) voor, die door de verschillende lidstaten op lokaal niveau uitgewerkt moet worden. Het operationeel project EDO van de Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling vormt de concrete uitwerking van de UNECE-strategie op Vlaams niveau. In het algemeen ligt in deze Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling een belangrijke klemtoon op educatie voor duurzame ontwikkeling. Verder werd de EU-Strategie Duurzame Ontwikkeling herzien en wordt een Vlaams kaderdecreet Duurzame Ontwikkeling aangekondigd.

Deze nieuwe beleidsontwikkelingen hebben enkele nieuwe structuren met zich meegebracht. Zo is het EDO-overlegplatform ontstaan uit het NME-overlegplatform en werden de cel Duurzame Ontwikkeling en de beleidsdomeinoverschrijdende ambtelijke werkgroep opgericht bij de Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid.

Deze recente ontwikkelingen en de verhouding van natuur- en milieueducatie (NME) t.o.v. educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO) vormen een belangrijke aanleiding om opnieuw rond dit thema te werken in het licht van educatie voor duurzame ontwikkeling.

Hiertoe heeft de Minaraad een eerste verkenning georganiseerd in de vorm van een *hoorzitting* rond NME en EDO (d.d. 22/03/2006). De documenten van de hoorzitting zijn raadpleegbaar op: http://www.minaraad.be/hoorzittingen/hrz_2006. Een volgende stap in het proces was de opmaak van voorliggende studie.

In deze *studie* wordt getracht op een beknopte en overzichtelijke wijze de aandacht te vestigen op de nieuwe beleidsontwikkelingen en de essentie ervan weer te geven. De studie werd uitgewerkt door Anneleen De Smedt, adjunct van de directeur van het secretariaat van de Minaraad. Dit gebeurde in nauwe samenwerking met de werkgroep NME van de Raad.

Het statuut van 'studiedocument' of 'studie' houdt in dat het document in opdracht van de Raad tot stand is gekomen ter ondersteuning van een debat over een bepaald onderwerp. Door een studiedocument vast te stellen, engageren de leden van de Raad zich enkel tot kennisname van de aangebrachte elementen, niet tot het onderschrijven van de inhoud daarvan. De studie werd een eerste maal voorgelegd tijdens de raadszitting van 15 februari 2007 en definitief ter kennis genomen tijdens de raadszitting van 22 maart 2007.

Op basis van de achtergrondinformatie in het studiedocument zal de Minaraad enkele concrete beleidsaanbevelingen formuleren in een afzonderlijk document, namelijk het advies op hoofdlijnen over de organisatorische en beleidsmatige inschakeling en afstemming van natuur- en milieueducatie in de beleidsontwikkelingen rond EDO (zie aflevering 2007/13).

Daarnaast heeft de Minaraad het initiatief genomen om een samenwerking met de Vlaamse Onderwijsraad (Vlor) te verkennen. Deze piste lag voor de hand aangezien educatie voor duurzame ontwikkeling, volgens de UNECE-strategie, via formele, non-formele en informele educatie moet bevorderd worden. Bovendien zijn de ministers van leefmilieu en onderwijs de projectverantwoordelijken voor de implementatie van EDO. Een initiatief van de twee strategische adviesraden leek een logisch gevolg.

De samenwerking tussen de adviesraden resulteerde in het eerste gezamenlijke advies op hoofdlijnen van de Minaraad en de Vlor, twee strategische adviesraden van de Vlaamse overheid (zie Minaraad, Vlor, advies van 22 maart 2007 over educatie voor duurzame ontwikkeling in het leerplichtonderwijs, aflevering 2007/12). De Minaraad hoopt dat een gezamenlijk advies over een onderwerp met duidelijke inhoudelijke raakvlakken voor beide strategische adviesraden een krachtig signaal zal geven. De inhoud van het gezamenlijke advies situeert zich op het raakvlak van de bevoegdheden van beide adviesraden. In dit gezamenlijke advies op hoofdlijnen worden bijgevolg aanbevelingen in verband met EDO geformuleerd die vertrekken vanuit het leerplichtonderwijs. Omwille van de grote vrijheid van de instellingen van het hoger onderwijs, wordt over dit deel van het formele onderwijs geen uitspraak gedaan in het gezamenlijke advies.

Hubert David

Voorzitter Minaraad

1. Beleidsontwikkelingen

In dit eerste deel worden enkele beleidsontwikkelingen summier toegelicht. Hoofdstuk 2 vat de belangrijkste standpunten van de Minaraad over NME samen. Hoofdstuk 3 geeft een beknopt overzicht van de belangrijkste overheidsstructuren die betrokken zijn bij de implementatie van EDO.

1.1. VN-Decennium voor Duurzame Ontwikkingseducatie (2005-2014)

In navolging van de VN-wereldtop voor Milieu en Ontwikkeling in Rio in 1992, waarbij hoofdstuk 36 van Agenda 21 al sterk de nadruk lag op het belang van educatie voor een duurzame ontwikkeling, herbevestigde de Wereldtop in Johannesburg in 2002 nogmaals deze cruciale rol van educatie en stelde voor om een decennium voor educatie voor duurzame ontwikkeling in te stellen. Hierbij hernam de wereldtop tevens de 'millenniumdoelstellingen' en het 'Education for All Dakar Framework for Action'.

De Verenigde Naties aanvaardden in december 2002, tijdens de 57ste zitting, resolutie 57/254 die het decennium 2005-2014 uitroept tot 'Decennium voor Duurzame Ontwikkingseducatie'. De algemene doelstelling van het decennium is de principes, waarden en de toepassing van duurzame ontwikkeling te integreren in alle aspecten van educatie en van 'leren'.

De UNESCO¹ werd belast met de uitvoering en concretisering van dit decennium en heeft hiertoe een 'implementatieschema' opgesteld. De UNECE² stelde een Regionale Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling (EDO) voor, die door de verschillende lidstaten op lokaal niveau moet uitgewerkt worden. Het operationeel project EDO van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling vormt de concrete uitwerking van de UNECE-strategie op Vlaams niveau. In het algemeen ligt in deze Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling (VSDO) een belangrijke klemtoon op educatie voor duurzame ontwikkeling (zie '1.3. De Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling').

Implementatieschema van de UNESCO (goedgekeurd in november 2005)

Op 21 november 2005 keurde de 'Executive Board' van UNESCO het Internationale Implementatieschema (ISS) definitief goed. Het ISS is het resultaat van een uitgebreide consultatieronde waarbij de UNESCO-agentschappen, nationale regeringen, maatschappelijke organisaties, NGO's, experts, enz. betrokken werden. De UNESCO is het leidende agentschap voor de implementatie van het VN-decennium.

Het ISS geeft het kader weer voor alle partners die een bijdrage leveren aan het Decennium voor Duurzame Ontwikkingseducatie en legt de nadruk op het engagement van de landen (en regio's). Het ISS vormt in dit opzicht een strategisch document. Het geeft

¹ UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation

² UNECE: United Nations Economic Commission for Europe

onder meer een samenvatting van de doelstellingen en objectieven van het VN-decennium en benadrukt het belang van partnerschap voor het succes van dit decennium. Het implementatieschema legt dan ook van in het begin de nadruk op het 'breed eigenaarschap' van het decennium en van het implementatieschema zelf. Daarom identificeert het implementatieschema alle (mogelijke) partners op de verschillende niveaus die betrokken zijn bij het decennium (zie tabel 1).

Tabel 1: voorbeeldlijst van potentiële partners voor het 'Decennium voor Duurzame Ontwikkelingseducatie'

	Governmental	Civil society and NGOs	Private sector
Subnational (community, local)	<ul style="list-style-type: none"> ▶ provincial/state/district departments of education and development sectors ▶ municipal authorities ▶ schools, adult learning programmes 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ community-based organizations ▶ local sections of NGOs ▶ faith-based groups ▶ village development committees ▶ adult learning groups 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ local business ▶ clans and families ▶ individuals
National	<ul style="list-style-type: none"> ▶ national government departments of education and development sectors ▶ universities and research institutes ▶ EFA networks 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ national NGOs and NGO coalitions ▶ branches of international NGOs ▶ faith-based organizations ▶ teachers' associations and trade unions 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ private sector businesses ▶ business associations
Regional	<ul style="list-style-type: none"> ▶ regional intergovernmental groupings ▶ regional EFA networks 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ regional civil society and NGO groupings and networks 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ regional business associations
International	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Commission on Sustainable Development (CSD) ▶ High-Level Group on EFA and Working Group on EFA ▶ UNDG member agencies ▶ UN agencies and Bretton Woods institutions ▶ Millennium Project Task Forces ▶ official/semi-official watchdog bodies 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ sustainable development education networks ▶ NGOs ▶ CCNGO/EFA ▶ Global Campaign for Education ▶ international environmental NGOs 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ international business associations (e.g. in the extractive sector) ▶ TNCs (e.g. media corporations)

Bron: Internationaal Implementatieschema van UNESCO

Tegelijkertijd duidt UNESCO aan welke rol het op zich neemt, als leidend agentschap voor het decennium. De UNESCO zal zijn coördinerende rol gebruiken om:

- nieuwe partnerschappen te katalyseren met de private sector, met jongeren en met mediagroepen;
- als forum op te treden om belangrijke stakeholders samen te brengen, zoals vertegenwoordigers van multinationals, religieuze instellingen, jeugdbewegingen, enz;
- monitoring en evaluatie aan te moedigen;
- onderzoeksagenda's aan te moedigen en zelf als forum op te treden voor relevant onderzoek naar EDO;
- goede praktijkvoorbeelden te bundelen en beschikbaar te stellen;

- lidstaten met elkaar in contact te brengen, zodat ze van elkaar kunnen leren;
- werkgroepen samen te brengen;
- een strategische rol te vervullen in verband met EDO.

De UNESCO engageert zich ook om met alle partners samen te werken om de nodige middelen te ontwikkelen en het gepaste tijdsplan uit te stippelen om enkele 'key-milestones' op gepaste wijze te kunnen halen. Als 'key-milestones' of mijlpalen worden onder andere genoemd: het ontwikkelen van duidelijke plannen en / of activiteiten door de lidstaten, voortgangsindicatoren en monitoring ontwikkelen voor de opvolging van de (resultaten van de) implementatie van het decennium, tussentijdse en eindrapporten opstellen, enz.

In het ISS wordt ook geschetst hoe naties, groepen en individuen een bijdrage kunnen leveren aan het behalen van de mijlpalen. Hiertoe worden 7 implementatiestrategieën opgesomd, geflankeerd door voorbeelden hoe deze geïmplementeerd kunnen worden (zie tabel 2) en welke infrastructuur, financiële middelen en menselijk kapitaal nodig zijn. De volgende zeven strategieën worden essentieel geacht om regionale, nationale en subnationale implementatiestrategieën te ontwikkelen: (1) visievorming en 'advocacy'³, (2) inspraak & participatie en breed eigenaarschap, (3) partnerschap en netwerking, (4) capaciteitsopbouw en training, (5) onderzoek, ontwikkeling en innovatie, (6) informatie en ICT, (7) monitoring en evaluatie.

³ 'Advocacy' wordt gehanteerd in de betekenis van 'verdediging van de visievorming'. Zo zullen bijvoorbeeld de media een essentiële hefboomfunctie vervullen om de publieke opinie ervan te overtuigen dat duurzame ontwikkeling noodzakelijk is.

Tabel 2: voorbeeldactiviteiten voor de zeven essentiële strategieën voor implementatie van EDO- strategieën en plannen

Strategy	Examples
Vision-building and advocacy	<ul style="list-style-type: none"> • Lobby to embed ESD in government policies and development plans. • Establish a need for ESD by promoting the benefits of ESD.
Consultation and ownership	<ul style="list-style-type: none"> • Model transparency and inclusiveness in conducting public participation events. • Open DESD consultation processes to all interested organizations and individuals. • Identify roles and responsibilities for stakeholders.
Partnership and networks	<ul style="list-style-type: none"> • Actively seek a wide range of stakeholders. • Identify existing advocates, and work in unison. • Identify partners and networks in all four thrusts of ESD.
Capacity-building and training	<ul style="list-style-type: none"> • Address professional development needs at all levels, including leadership. • Build upon existing actors and expertise, including NGOs, the private sector, and civil society. • Link to ongoing local and national sustainability initiatives.
Research, development and innovation	<ul style="list-style-type: none"> • Develop ESD materials to fill curricular gaps, and develop associated assessment instruments. • Create research and development agendas for all four thrusts of ESD. • Disseminate ESD research, development and innovative practices to practitioners.
Information and communication technologies (ICT)s	<ul style="list-style-type: none"> • Explore how sustainable development messages can be infused in games and popular culture through ICTs. • Use ICTs in training and in-service professional development activities. • Use ICTs to reach geographically isolated populations.
Monitoring and evaluation	<ul style="list-style-type: none"> • Develop indicators to assess the impact of DESD. • Gather baseline data and set up longitudinal studies. • Use data from EFA and other initiatives to track progress.

Bron: Internationaal Implementatieschema van UNESCO

UNECE-Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling (maart 2005)

De UNECE ontwikkelde een Regionale Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling, ook wel de Vilniusstrategie genoemd. De strategietekst werd immers aangenomen tijdens de 'high-level meeting' van de ministeries van Onderwijs en Leefmilieu te Vilnius in maart 2005. De UNECE-strategie is een bijdrage tot en spoort samen met het raamwerk voor een ontwerpschema voor de implementatie van het Decennium voor Educatie voor Duurzame Ontwikkeling van de Verenigde Naties, ontwikkeld door UNESCO (dit is het implementatieschema van UNESCO, cf. supra). De strategie zou moeten gebruikt worden als basis voor de regionale implementatie van het decennium en start met een duidelijke visie:

“De toekomstvisie is deze van een regio die gemeenschappelijke waarden als solidariteit, gelijkheid en wederzijds respect tussen mensen, landen en generaties hoog in het vaandel draagt.

Het is een regio die gekenmerkt is door duurzame ontwikkeling, wat economische vitaliteit, rechtvaardigheid, sociale cohesie, bescherming van het milieu en het

duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen inhoudt, om op deze wijze de behoeften van de huidige generatie te dekken zonder de mogelijkheid van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien in het gedrang te brengen.

Naast het feit dat educatie een mensenrecht is, is het een eerste vereiste om duurzame ontwikkeling te verwezenlijken en een essentieel hulpmiddel voor goed bestuur, geïnformeerde besluitvorming en de bevordering van democratie. Daarom kan educatie voor duurzame ontwikkeling helpen onze visie om te zetten in werkelijkheid. Educatie voor duurzame ontwikkeling ontwikkelt en versterkt de capaciteit van individuen, groepen, gemeenschappen, organisaties en landen om oordeelkundige keuzes te maken ten voordele van duurzame ontwikkeling. Zij kan een verschuiving in de geestesgesteldheid van mensen bevorderen en hen daardoor in staat stellen onze wereld veiliger, gezonder en welvarender te maken, waarbij de levenskwaliteit toeneemt. Educatie voor duurzame ontwikkeling kan kritische reflectie, grotere bewustwording en betere kansen op volwaardige zelfontplooiing opleveren, zodat nieuwe visies en opvattingen kunnen worden verkend en nieuwe methoden en hulpmiddelen ontwikkeld.”

De doelstelling van deze strategie bestaat erin UNECE-lidstaten aan te moedigen om EDO te ontwikkelen en op te nemen in hun formele onderwijssystemen, in alle relevante vakken en in niet-formeel en informeel onderwijs⁴. Dit zal mensen uitrusten met kennis en vaardigheden m.b.t. duurzame ontwikkeling. Zij zullen competentere en zelfverzekerder worden en hun kansen om te handelen voor een gezond en productief leven in harmonie

⁴ De UNECE-strategie geeft een andere invulling aan de termen formeel, non-formeel en informeel leren dan in de praktijk in België gangbaar is. Omwille van de samenhang, wordt de terminologie gehanteerd die door de UNECE-strategie gebruikt wordt. Op zich is dit niet problematisch, aangezien het de complementariteit is die belangrijk is tussen formeel, non-formeel (of niet-formeel) en informeel leren. Welke term nu precies waarvoor staat is een kwestie van gewoonte. De UNECE geeft in een bijlage bij de strategie een verklarende woordenlijst op (UNECE, CEP/AC.13/2004/8/add.2, 19 mei 2004. draft UNECE strategy for education for sustainable development. Addendum Explanatory Notes. <http://www.unece.org/env/documents/2004/cep/ac.13/cep.ac.13.2004.8.add.2.e.pdf>). Hierin wordt de volgende invulling gegeven aan de termen:

- formeel leren vindt plaats in onderwijs- en vormingsinstellingen en leidt tot diploma's of certificaten;
- non-formeel leren vindt plaats buiten de en soms parallel aan de 'mainstream' educatie- of opleidingssystemen en leidt niet tot het behalen van een diploma of certificaat. Leren via activiteiten op de werkvloer, via activiteiten opgezet door de civiele maatschappij, organisaties en groepen, zoals jeugdbewegingen of jeugdorganisaties, handelsverbanden en politieke partijen). Het kan ook voorzien worden door organisaties of diensten die ontwikkeld werden ter aanvulling van de formele onderwijssystemen (bijvoorbeeld kunst-, muziek- en sportlessen of privé-lessen als voorbereiding op examens). (In de Nederlandse vertaling van de strategie wordt 'non-formeel' vertaald door 'niet-formeel');
- informeel leren gebeurt spontaan in het dagelijkse leven; in tegenstelling tot formeel en non-formeel leren is informeel leren niet noodzakelijk 'bewust leren' en het kan zijn dat het individu zich niet bewust is van de bijdrage van informeel leren aan zijn ontwikkeling van kennis en vaardigheden.

Kortom, formeel leren zijn alle vormen van leren die via een diploma geformaliseerd worden, non-formeel of niet-formeel leren zijn vormen van educatie die niet van een diploma vergezeld zijn maar wel een belangrijke leercomponent hebben (zoals bijvoorbeeld volwassenenvorming, opleiding op de werkvloer). Informeel leren wordt opgevat als educatie door bijvoorbeeld de media.

met de natuur en met zorg voor sociale waarden, gendergelijkheid en culturele diversiteit, verhogen.

Om deze hoofddoelstelling te bereiken worden de volgende objectieven of subdoelstellingen geformuleerd in de strategie:

- (a) verzekeren dat de beleids-, de regelgevings- en werkingskaders EDO ondersteunen;
- (b) duurzame ontwikkeling bevorderen via formeel, niet-formeel en informeel leren;
- (c) 'opleiders' uitrusten met competenties om duurzame ontwikkeling op te nemen in hun onderwijs- en educatieve activiteiten;
- (d) verzekeren dat aangepaste hulpmiddelen en materialen voor EDO beschikbaar zijn;
- (e) onderzoek over en ontwikkeling van EDO bevorderen;
- (f) de samenwerking rond EDO op alle niveaus binnen de UNECE-regio versterken.

De strategie richt zich tot regeringen en motiveert en adviseert hen omtrent de beste manier om beleidslijnen en praktijken te ontwikkelen om duurzame ontwikkeling te integreren in onderwijs en leren, dit alles met de betrokkenheid van leraars en andere belanghebbenden. EDO kan van land tot land, van regio tot regio verschillen, aangezien EDO rekening houdt met de specifieke omstandigheden en dus specifieke klemtonen moet leggen op verschillende aspecten.

De strategie vormt dan ook een flexibel raamwerk voor landen van de UNECE-regio. De implementatie zal aangestuurd worden rekening houdend met de prioriteiten en initiatieven waarmee de landen en regio's tegemoet komen aan hun specifieke behoeften en omstandigheden.

De strategie moedigt interdepartementale samenwerking en partnerschappen aan, net als samenwerking en partnerschappen tussen een brede waaier aan belanghebbenden. De strategie ondersteunt ook transparante, inclusieve en verantwoordelijke besluitvorming door mensen een grotere kans op een volwaardige zelfontplooiing te bieden (dankzij EDO). Hierdoor komt de strategie ook tegemoet aan enkele internationale verplichtingen zoals het Aarhusverdrag, principe 10 van de Rio-verklaring, enz.

Verder duidt de strategietekst enkele principes van EDO aan. De tekst geeft aan dat EDO het begrip van natuur- en milieueducatie verbreedt en zich in toenemende mate richt op een brede waaier van ontwikkelingsthema's. Enkele sleutelthema's voor EDO zijn dan ook: armoedebestrijding, burgerzin, vrede, ethiek, verantwoordelijkheid in lokale en globale contexten, democratie en bestuur, rechtvaardigheid, veiligheid, mensenrechten, gezondheid, gendergelijkheid, culturele verscheidenheid, plattelands- en stadsontwikkeling, economie, productie- en consumptiepatronen, collectieve verantwoordelijkheid, milieubescherming, beheer van de natuurlijke rijkdommen en biologische en landschapsdiversiteit. Om een dergelijke verscheidenheid van thema's te behandelen is een holistische benadering vereist. De ethische dimensie, zoals inter- en intragenerationele solidariteit en verantwoordelijkheid, vormt het centrale thema van duurzame ontwikkeling.

Systeemdenken en kritisch en creatief denken, zowel in een lokale als globale context zijn voorwaarden om te kunnen handelen voor duurzame ontwikkeling. Aangezien duurzame ontwikkelingseducatie een levenslang proces inhoudt, moet ze in alle onderwijsniveaus en onderwijsvormen aangeboden worden.

EDO heeft dan ook implicaties voor het onderwijs en vorming en vereist een verschuiving van kennisoverdracht naar probleemgestuurd onderwijs. Daarnaast wordt nogmaals gewezen op het belang van niet-formeel en informeel leren, die een essentiële aanvulling vormen op de formele onderwijsvormen.

De strategie geeft ook het implementatieraamwerk aan. Elke staat (of regio) afzonderlijk is verantwoordelijk voor de implementatie van de strategie en dit aangepast aan de eigen noden. De wettelijke, economische en communicatie-instrumenten moeten aangepast worden aan de context van de nationale staten (regio's) en de aanbevelingen moeten worden geïmplementeerd binnen het raamwerk van de eigen regelgeving en beleid.

De samenwerking tussen de verschillende ministeries wordt sterk beklemtoond. De ministeries van Onderwijs en Leefmilieu krijgen een specifieke verantwoordelijkheid toegewezen. Ze moeten de leiding nemen om verdere integratie van duurzame ontwikkelingsaangelegenheden in het formele onderwijsbeleid, de programma's en de curricula op alle niveaus te starten en aan te moedigen en om de implementatie van de strategie te evalueren. De samenwerking met het ministerie verantwoordelijk voor economie (in de Vlaamse situatie het ministerie van Economische Zaken) wordt als specifiek aandachtspunt meegegeven.

De UNECE dringt er bij de lidstaten tevens op aan om een coördinatiemechanisme te installeren, bijvoorbeeld onder de vorm van een 'nationaal' EDO-platform, eventueel onder de bescherming van de nationale raden voor duurzame ontwikkeling.

Nationale (of subnationale in het geval van een gefedereerde staat) implementatieplannen dienen als een kernelement voor de implementatie en komen best op een participatieve wijze tot stand, waarbij alle relevante stakeholders betrokken moeten worden. Het zou naast de doelstellingen ook de activiteiten, maatregelen, tijdspad, implementatiemiddelen en evaluatie-instrumenten moeten bevatten. Internationale samenwerking omtrent nationale en regionale implementatieplannen wordt aanbevolen.

De strategie noemt volgende actiegebieden:

- zorg ervoor dat het beleid en de regelgevingskaders de promotie van duurzame ontwikkelingseducatie ondersteunen;
- promoot duurzame ontwikkeling via formeel, niet-formeel en informeel leren;
- ontwikkel de competentie om binnen de onderwijssector zich te engageren in duurzame ontwikkelingseducatie;
- zorg ervoor dat aangepaste leermiddelen en materialen voor duurzame ontwikkelingseducatie beschikbaar zijn;
- bevorder onderzoek over en ontwikkeling van duurzame ontwikkelingseducatie.

Het succes van de implementatie van de strategie is vooreerst afhankelijk van de beschikbaarheid van financiële middelen. De kosten zullen gedragen moeten worden door elk land of regio afzonderlijk. Veel van de acties zullen echter opgenomen kunnen worden

in bestaand ontwikkelingswerk binnen de educatieve sector. Sommige acties zullen gemakkelijker worden uitgevoerd als subregionale of regionale projecten.

Om de implementatie van de strategie te bewaken moeten een tijdpad en indicatoren ontwikkeld worden. Alhoewel de implementatie van de strategie als een continu proces moet worden gezien, wordt een fasering voorgesteld om de voortgang ervan beter te kunnen bewaken:

- Fase I (tegen 2007): tijdens deze fase inventariseert elke lidstaat de activiteiten die reeds lopen en die in te passen zijn in de strategie. Daarnaast is het belangrijk ook de hindernissen en de leemtes in kaart te brengen. Tijdens de ministerconferentie 'Environment for Europe' (die in Belgrado zal plaats vinden) zal over de voortgang van de implementatie van de strategie binnen de verschillende lidstaten worden gerapporteerd.
- Fase II (tegen 2010): de implementatie loopt en de lidstaten passen eventueel op basis van feedback hun nationale/regionale strategieën aan
- Fase III (2015 en verder): de lidstaten zouden aanzienlijke vooruitgang met betrekking tot de implementatie van de strategie hebben gemaakt.

Indicatoren

De 'UNECE-expert Group on Indicators' legde een eerste voorstel in verband met indicatoren voor de implementatie van de UNECE-strategie voor tijdens de tweede vergadering van het 'UNECE Steering Committee on ESD' in december 2005. De indicatoren moeten zowel de voortgang van het implementatieproces vatten, als de efficiëntie van deze implementatie (door kwaliteitsindicatoren voor de implementatie) en het effect van deze implementatie (inclusief langetermijneffecten van de EDO).

Op basis van de 6 subdoelstellingen (of objectieven) uit de strategie werd een reeks mogelijke indicatoren (48 subindicatoren) voorgesteld. De 'Expert Group on Indicators' benadrukte dat geen enkele indicator of subindicator afzonderlijk gezien kan worden als een kwaliteitsaanduiding. Het is eerder de combinatie van antwoorden op de indicatoren die een aanwijzing geven van de geboekte vooruitgang in en de effectiviteit van de implementatie.

Tijdens de tweede vergadering van het 'Steering Committee on ESD' in december 2006 werd de lijst met indicatoren goedgekeurd. Er werd tevens een sjabloon ontwikkeld aan de hand waarvan de vooruitgang van de implementatie gerapporteerd kan worden. Deze sjabloon herneemt de indicatoren en subindicatoren. Tijdens de zesde conferentie 'Environment for Europe' in Belgrado in oktober 2007 zal deze sjabloon gehanteerd worden om de vooruitgang van enkele landen op het vlak van de implementatie toe te lichten.

1.2. De herziening van de EU-Strategie Duurzame Ontwikkeling (2006)

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling werd recentelijk herzien (goedgekeurd op 26 juni 2006). In de nieuwe strategietekst ligt de nadruk ook op educatie voor duurzame ontwikkeling. Zo wordt bij de *beleidsrichtlijnen* duidelijk verwezen naar het

belang van educatie voor duurzame ontwikkeling. Burgers moeten zich bewust zijn van hun milieu-impact en hun mogelijkheden om meer duurzame keuzes en beslissingen te maken. Educatie is dus ook noodzakelijk om de betrokkenheid van de burgers te vergroten.

Een van de essentiële uitdagingen is de promotie van duurzame consumptie en productie. Daarnaast vermeldt de strategie ook **'education and training'** als essentieel beleidsdomeinoverschrijdend element dat bijdraagt tot de ontwikkeling van een kennismaatschappij. Educatie is een noodzakelijke voorwaarde om gedrag- en attitudewijzigingen te bekomen en om alle burgers uit te rusten met de kennis en competenties om tot meer duurzame ontwikkeling te komen. Verder kan educatie ook bijdragen aan de sociale cohesie en het welzijn door te investeren in sociaal kapitaal en door gelijke kansen te voorzien op vlak van educatie, met bijzondere aandacht voor achtergestelde groepen. In het kader van het VN-decennium wijst de strategie erop dat lidstaten hun nationaal implementatieplan verder kunnen uitwerken, gebruik makend van het 'Education and Training 2010- work programme'. De doelstellingen van dit programma focussen op kwaliteit en relevantie, toegankelijkheid en openheid van maatschappelijke systemen en instellingen. De strategie wijst erop dat de lidstaten EDO kunnen toespitsen op sleutelsectoren, zoals de bouwsector, energie en transport. Speciale aandacht moet gaan naar lerarenopleidingen. EDO moet ook gepromoot worden op Europees niveau. De Europese Raad en het Europees Parlement hebben op 15 november 2006 een **'geïntegreerd actieprogramma in verband met levenslang leren 2007-2013'** goedgekeurd. Het programma wil ertoe bijdragen dat de (Europese) Gemeenschap door middel van een leven lang leren een geavanceerde kennismaatschappij met duurzame economische groei, meer en betere banen en een hechtere sociale samenhang wordt, die tegelijkertijd met het oog op de komende generaties voor een goede bescherming van het milieu zorgt. Het programma beoogt in het bijzonder onderlinge uitwisseling, samenwerking en mobiliteit tussen de onderwijs- en opleidingsstelsels in de Europese Gemeenschap te bevorderen, zodat deze tot een kwaliteitreferentie op wereldniveau worden gemaakt. Er worden vier sectorale programma's⁵, een transversaal programma en het Jean Monnet-programma uitgevoerd met het oog op het verwezenlijken van de doelstellingen. Samenwerking met bv. de UNESCO is mogelijk. In het Transversaal programma worden meerdere operationele doelstellingen beoogt, waaronder zorg dragen voor een passend aanbod aan vergelijkbare gegevens, statistieken en analyses ter ondersteuning van de beleidsontwikkeling voor een leven lang leren, ondersteunen en ontwikkelen van pedagogische methoden voor levenslang leren, enz.

De 'European Environment and Sustainable Development Advisory Councils' (**EEAC**)⁶ is het overkoepelende Europese orgaan dat verschillende milieu- en duurzame ontwikkelingsraden uit Europa samenbrengt. Het EEAC wenst een belangrijke rol te spelen in de uitwisseling van 'best practices' voor duurzame ontwikkeling en wenst het netwerk van deze raden te versterken. Het EEAC hecht ook veel belang aan EDO en wenst een netwerk op te richten voor de verdere onderbouwing en versterking van het leerproces op vlak van duurzame ontwikkeling. Het jaarlijkse congres van de EEAC stond in 2006 in het licht van duurzaam bosbeheer en belichtte in het kader van dit thema ook educatie.

⁵ De sectorale programma's zijn: het Comenius-programma, het Erasmus-programma, het Leonardo da Vinci-programma en het Grundtvig-programma.

⁶ <http://www.eeac-net.org/>

1.3. De Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling

De Vlaamse Regering heeft op 30/09/2005 de **ontwerpnota van de VSDO 'Grenzen verleggen' principieel goedgekeurd**. De VSDO kadert zowel in een internationale context (VN-wereldtoppen, Europese Raad van Göteborg, Lissabonstrategie, ...) als in een Vlaamse context (het regeerakkoord 2004, de beleidsnota duurzame ontwikkeling 2004-2009). Dé verbintenis om de VSDO op te stellen situeert zich voor Vlaanderen echter op VN-niveau in de verbintenis genomen in Gauteng, naar aanleiding van de VN-top in Johannesburg (= Rio +10).

De VSDO vertrekt van een streefbeeld dat duidt op de politieke verantwoordelijkheid om welvaart en welzijn te behouden en te versterken binnen Vlaanderen, buiten Vlaanderen, nu en in de toekomst en dit door mondiale trends, die daarvoor een bedreiging betekenen of een kans toe bieden, mee te sturen of om te buigen. 'Duurzame ontwikkeling' wordt in essentie beschouwd als een proces van maatschappelijke verandering. Het is een beleids- en managementproces dat als doel heeft houdingen, gedragingen en praktijken te veranderen van beleidsmakers, bedrijfsleven en consumenten. Duurzame ontwikkeling is met andere woorden in belangrijke mate een kwestie van 'attitude'. Juist omdat attitude een belangrijke rol speelt, is EDO essentieel.

In de VSDO werd een bewuste keuze gemaakt om geen volledig nieuw plan te maken, maar om de bestaande plannen, doelstellingen en mechanismen beter op elkaar af te stemmen en te verbeteren, waardoor ze elkaar verder versterken. Het 'samen-werken' wordt benadrukt. Duurzame ontwikkeling vereist immers een samenwerking en partnerschap tussen besturen en een veelheid aan actoren. De VSDO geeft elke minister nog explicieter de verantwoordelijkheid in het bepalen van een duurzaam ontwikkelingsbeleid voor zijn/haar bevoegdheden en biedt daarvoor een algemeen coördinerend beleidskader aan. Dit algemeen beleidskader is uitgewerkt rond de 6 prioritaire thema's, namelijk vergrijzing, strijd tegen armoede en uitsluiting, volksgezondheid, mobiliteit & ruimtelijke ordening, klimaatverandering & schone energie en tot slot beheer van natuurlijke rijkdommen. De VSDO is daarom ook geen allesomvattende, maar eerder een coördinerende strategie.

Daarnaast worden in de VSDO **operationele projecten** gedefinieerd die bovenop het duurzaam beleid komen waarvoor elk beleidsdomein zelf verantwoordelijk is. Deze projecten moeten stimuli geven om geïntegreerd (over de beleidsdomeinen heen) te werken en om het denken en handelen te sturen en aan te passen in de richting van duurzame ontwikkeling. **Educatie voor duurzame ontwikkeling is zo een operationeel project.**

De VSDO voorziet ook een aantal bestuurlijke aspecten die nieuwe werkwijzen en wijzigingen in het overheidsapparaat tot stand brengen om meer geïntegreerd en met een groter draagvlak te kunnen werken. Zo gaat de VSDO in op een kaderdecreet Duurzame Ontwikkeling (zie 1.4 Kaderdecreet Duurzame Ontwikkeling in de maak); werden een Beleidsdomeinoverschrijdende Ambtelijke Werkgroep Duurzame Ontwikkeling en een Coördinerende Cel Duurzame Ontwikkeling ingesteld en krijgt duurzame ontwikkeling voor het eerst een budget toegekend (zie 3.2 Beleidsdomein Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid). De ambtelijke werkgroep zal een belangrijke rol hebben bij de uitwerking van de operationele projecten in concrete acties en maatregelen. Zij kan hierbij onder meer ook toezien op de afstemming van de maatregelen en acties over de beleidsdomeinen

heen.⁷

De cel duurzame ontwikkeling werd opgericht bij de stafdienst van de Vlaamse Regering (onderdeel van het Vlaams ministerie 'Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid') die enerzijds de algemene beleidsondersteuning van de minister-president vervult voor de coördinatie van het duurzaam ontwikkelingsbeleid en anderzijds de motorfunctie vervult van de ambtelijke werkgroep duurzame ontwikkeling.

EDO komt tot drie maal toe voor in de VSDO: (1) educatie voor duurzame ontwikkeling wordt als belangrijk element genoemd om het begrip duurzame ontwikkeling verder vorm te geven, (2) educatie wordt ook beschreven onder de bestuurlijke aspecten en tot slot (3) wordt EDO als een thema voor de operationele projecten geselecteerd.

De afbakening van de inhoud van de operationele projecten en de verdere uitwerking ervan in acties en maatregelen wordt voorzien in de *tweede fase* van de VSDO. De Vlaamse Regering keurde op 20 juli 2006 de kadertekst definitief goed, waardoor de eerste fase van de VSDO afgerond is.

Het operationeel project EDO in het kader van de VSDO:

Het thema '*Educatie voor Duurzame Ontwikkeling*' vormt één van de 12 operationele projecten binnen de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling. De fiches voor de verschillende operationele projecten worden in één en dezelfde vorm gegoten. De ontwerp-fiche EDO vormt het voorstel tot concrete invulling van dit operationeel project. Dit voorstel werd uitgewerkt door de kerngroep van het EDO-platform, maar is momenteel nog niet definitief goedgekeurd⁸.

Deze (ontwerp)-EDO-fiche neemt alvast de krachtlijnen mee van de VN-Strategie voor EDO, het implementatieplan van de UNESCO en de raamtekst van de VSDO. Ze legt de nadruk op de samenhang tussen de 3 pijlers van duurzame ontwikkeling en het belang van het LCA-denken, op sectoroverschrijdende werking en op het essentiële belang om volwaardige partnerschappen aan te gaan met het brede middenveld, op de bijdrage aan een nieuwe (onderhandelings)attitude – op alle niveaus - die win-winsituaties bevordert. Ook wordt de stand van zaken van het Vlaamse beleid inzake EDO kort toegelicht. Het educatief aanbod dat aansluiting vindt bij EDO – met o.a. een waaier aan 'educaties' - is uitgebreid, maar sterk versnipperd en daarom deels ongekend. Heel wat initiatieven worden immers niet als EDO herkend. Dit duidt meteen de nood aan een inventarisatie (op Vlaams niveau) aan, maar dan vooral als uitgangspunt om in de komende jaren van het decennium

⁷ De ambtelijke werkgroep is ontstaan op initiatief van de voormalige administratie AMINAL. De leden in de interdepartementale werkgroep vertegenwoordigen de administraties van de respectievelijke beleidsdomeinen. Zij zijn door de verschillende directeurs-generaal en secretarissen-generaal aangeduid en zorgen voor de input vanuit hun administraties en de doorstroom van informatie en opdrachten naar hun administraties. Het opzet is dat zij ook de aan hun beleidsdomein verbonden Vlaamse Openbare Instellingen in de werkzaamheden van de interdepartementale werkgroep betrekken. Dezelfde ambtelijke werkgroep werd ondertussen formeel bekrachtigd en kreeg de naam 'Vlaamse beleidsdomeinoverschrijdende ambtelijke werkgroep duurzame ontwikkeling' (bron: Beleidsnota Duurzame Ontwikkeling 2004-2009). Deze werkgroep is in 2004 gestart met een inventarisatie van bestaande Vlaamse initiatieven met mogelijke relevantie voor een op te stellen Vlaamse strategie duurzame ontwikkeling.

⁸ Momentopname d.d. 22 maart 2007.

voor EDO te werken op de lacunes in het formele, informele en non-formele leren.

De projectverantwoordelijken voor het operationeel project EDO zijn de Vlaamse minister van Leefmilieu en de Vlaamse minister van Onderwijs en Vorming. Een gedeelde verantwoordelijkheid dus.

In de EDO-fiche worden meerdere kortetermijndoelstellingen geformuleerd, waaronder:

- de uittekening van het '**Vlaamse implementatieplan voor EDO**' (2005-2014) tegen medio 2007, volgens de principes van de regionale UNECE-strategie in uitvoering van het VN-decennium, gefaseerd in de tijd en gedragen door het EDO-overlegplatform met een adequate vertegenwoordiging van alle relevante actoren omtrent EDO;
- de opmaak van **concrete maatregelen en acties voor EDO voor de VSDO** als eerste luik (2006-2010) van dit Vlaamse implementatieplan voor EDO;
- de introductie van EDO op een **doelgroepspecifieke** wijze in **formeel** (reguliere onderwijscircuits, bv. het onderwijs in middelbare scholen, onderwijs sociale promotie), **informeel** (bv. via projecten en media) en **non-formeel leren** (bv. opleiding op de werkvloer). Doelgroepspecifieke programma's op maat zijn hierbij essentieel om tot op lokaal niveau en tot bij de burger te kunnen doordringen.

Hiertoe is een oplijsting van de EDO-initiatieven noodzakelijk om de netwerken bloot te leggen, de lopende processen en instrumenten te kunnen identificeren en de lacunes op te sporen. Bestaand materiaal en instrumenten moeten onderzocht worden op de bruikbaarheid en overdraagbaarheid naar andere vormingsprogramma's om EDO aan te brengen. Zo kan bestaand materiaal een verbredingsmogelijkheid hebben naar de andere pijlers van duurzame ontwikkeling, waardoor het voor EDO in aanmerking komt.

Maar het slagen van EDO is ook gebonden aan de vervulling van enkele belangrijke randvoorwaarden, zoals netwerking en samenwerking met garanties voor de eigen positionering van de partners, het voortbouwen op wat reeds loopt en dit verbreden en versterken, toereikende personele en financiële middelen zowel bij overheid als middenveld, enz. Een belangrijke rol voor de overheid ligt dan ook juist in het scheppen van deze (rand)voorwaarden en in het inleiden en ondersteunen van nieuwe projecten.

Bij wijze van samenvatting geeft tabel 3 de inschakeling van het operationeel project EDO van de VSDO weer in het VN-decennium.

Tabel 3: Doorwerking van het VN-decennium in Vlaanderen: overzicht van relevante beleidsdocumenten op de verschillende beleidsniveaus

	Uitleg	Timingaspecten
VN-decennium 2005-2014		
Implementatieschema van de UNESCO (november 2005) (ISS)	UNESCO werd belast met uitvoering en concretisering van het VN-decennium. UNESCO heeft hiertoe een implementatieschema opgesteld.	
UNECE-Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling (maart 2005), inclusief het implementatieraamwerk	<p>UNECE werkte een Regionale Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling uit (= Vilniusstrategie).</p> <p>Ministers van Leefmilieu en Onderwijs hebben zich ertoe verbonden om</p> <ul style="list-style-type: none"> • de strategie aan te passen aan de specifieke context van hun regio (land) en concreet vorm te geven • een EDO-platform op te richten • een implementatieplan op te stellen 	<p>Fasering in het raamwerk:</p> <p><i>Fase 1</i> (tot 2007): acties inventariseren, prioriteiten bepalen, onderzoek naar indicatoren</p> <p><i>Fase 2</i> tot 2010: implementatie zelf</p> <p><i>Fase 3</i> tot 2015 en verder: de resultaten moeten zichtbaar zijn</p>
(ontwerp) Operationeel project EDO van de Vlaamse Strategie Duurzame Ontwikkeling	<p>Dit ontwerpdocument werd opgesteld door de kerngroep van het EDO-platform en kadert binnen de VSDO, maar neemt ook de krachtlijnen mee van de VN-strategie, het implementatieplan van de UNESCO en neemt de UNECE-strategie als basistekst. Het operationeel project van de VSDO concretiseert met andere woorden het engagement van Vlaanderen.</p> <p>= het aansturende document voor de uitwerking van het VN-decennium op Vlaams niveau.</p>	Stelt de uittekening van een Vlaams Implementatieplan op korte termijn voor, tegen medio 2007. De opmaak van concrete acties en maatregelen vormt het eerste luik van het Vlaamse implementatieplan voor EDO.

1.4. Vlaams kaderdecreet Duurzame Ontwikkeling in de maak

In de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling wordt de opmaak van een Vlaams kaderdecreet Duurzame Ontwikkeling aangekondigd, in navolging van de aanbevelingen in de studie van het HIVA (KULeuven).

Ook de minister-president van de Vlaamse Regering, Yves Leterme, stelt in de beleidsbrief 2005-2006 dat een kaderdecreet Duurzame Ontwikkeling zal opgemaakt worden. Hierin zal onder meer de manier van samenwerken met andere bestuursniveaus en het middenveld bepaald worden. Bovendien zal in het kaderdecreet een juridische basis gecreëerd worden voor de subsidieverlening voorzien in programma 11.5 van de begroting dat ten dienste staat van duurzame ontwikkeling.

Oprichting Steunpunt Duurzame Ontwikkeling

De beleidsbrief Duurzame Ontwikkeling voor 2005-2006 vermeldt dat er onderzoek zal worden gedaan naar de mogelijke oprichting van een beleidsdomeinondersteunend Steunpunt Duurzame Ontwikkeling. Dit is ook opgenomen in de VSDO. In het kader van de evaluatie van de wetenschappelijke steunpunten werd nagegaan of bij continuering van de steunpunten een Steunpunt Duurzame Ontwikkeling voorzien kan worden. Dit steunpunt, dat een groot universitair draagvlak rond duurzame ontwikkeling moet creëren, zou kunnen instaan voor een aantal beleidsmatige en technische onderzoeken, zowel op het vlak van bestuurlijke aspecten als van de operationele projecten uit de VSDO. Een dergelijk steunpunt kan dan ingezet worden bij onderzoek naar:

- de voor- en nadelen van impactanalyses;
- creatie van ambtelijke netwerken duurzame ontwikkeling binnen elk beleidsdomein;
- indicatoren en monitoring op het vlak van duurzame ontwikkeling;
- een horizontaal begrotingsprogramma duurzame ontwikkeling.

Inmiddels werd in de loop van 2006 een oproep voor kandidaatstelling geplaatst waarbij de doelstellingen voor het Steunpunt Duurzame Ontwikkeling als volgt werden geformuleerd:

- de bestaande wetenschappelijke en beleidsgerichte capaciteit rond duurzame ontwikkeling in Vlaanderen verzamelen en verder uitbouwen;
- op specifieke thema's gerichte onderzoeken uitvoeren of laten uitvoeren ter ondersteuning van het beleid;
- de feitenbasis van het beleid gericht op duurzame ontwikkeling verruimen;
- het wetenschappelijke onderzoek over duurzame ontwikkeling verankeren, verruimen en verdiepen;
- het communiceren van de onderzoeksresultaten naar een groter publiek met het oog op het creëren van een groter draagvlak voor duurzame ontwikkeling.

Specifiek onderzoek naar educatie voor duurzame ontwikkeling werd niet opgenomen bij de (enige) kandidaatstelling.

Het 'Vlaams Interuniversitair Steunpunt Duurzame Ontwikkeling' ging begin januari 2007 van start. De partners in het steunpunt zijn KU-Leuven- GEGDO, KUL-HIVA, U-Gent-CDO, VUB-MEKO.

2. Relevante elementen uit vroegere adviezen van de Minaraad

De Minaraad heeft in het verleden meerdere adviezen⁹ uitgebracht inzake natuur- en milieueducatie. Voor de interpretatie van NME sluit de Raad zich (in het advies van 1998, afl. 1998/11) aan bij de volgende definitie van NME:

*“het organiseren van leersituaties om het inzicht in ecologische processen (in een kader van duurzame ontwikkeling) te vergroten en het ontwikkelen van attitudes (sociale vorming) om de opgedane kennis vrijwillig toe te passen”.*¹⁰

De Raad benadrukt ook de twee belangrijke componenten van NME, namelijk ecologische vorming en sociale vorming. Sociale vorming wijst op het leerproces dat individuen in staat stelt om in alle vrijheid bewuste keuzes te maken en een bepaald gedrag te kiezen. Een actieve participatie (van de ontvanger) is essentieel om tot effectieve NME te komen. NME heeft dus een meerzijdig communicatief karakter of is met andere woorden geen éénrichtingsverkeer. NME als beleidsinstrument behoort dan ook tot de **communicatieve beleidsinstrumenten** en is sterk **doelgroepgericht**.

De opdrachten voor NME worden, *als gevolg van het concept duurzame ontwikkeling*, complexer. Binnen dit kader is het methodisch van belang dat NME een continu proces is en dat voldoende aandacht besteed wordt aan de wisselwerking tussen formele, non-formele en informele leersituaties. De koppeling tussen duurzaamheid en het instrument educatie dwingt tot een brede invulling van het begrip NME en tot een sterke integratie met andere vakgebieden. NME moet dan ook bekeken worden als onderdeel van EDO, waarbij onder meer de integratie van NME, maatschappelijke vorming, vredesopvoeding en ontwikkelingseducatie wordt nagestreefd. NME moet zich inschakelen in een breder kader van duurzame ontwikkelingseducatie (EDO), maar met een eigen rol en identiteit. NME in het kader van duurzame ontwikkeling is dus niet waardenvrij; inzicht in sociale en politieke vraagstukken is onmisbaar om tot kritische reflecties te komen inzake natuur en milieu.

De rol van communicatieve instrumenten binnen de mix aan beleidsinstrumenten voor duurzame ontwikkeling is zeer belangrijk, juist omdat de nadruk ligt op participatie. NME zal dus als één van de centrale onderdelen van het communicatieve instrumentarium (voor

⁹ Minaraad, advies van 4 juni 1992 inzake Natuur- en Milieu-educatie (NME), afl. 1992/04.

Minaraad, advies van 14 september 1995 over Natuur en Milieu-educatie, afl. 1995/10c.

Minaraad, advies van 4 juni 1998 over het NME-beleid in Vlaanderen, afl. 1998/11.

Minaraad, advies van 24 juni 1999 over het NME-beleid in Vlaanderen, afl. 1999/15.

Minaraad, advies van 5 oktober 2000 over communicatieve instrumenten in het Vlaamse milieubeleid, afl. 2000/28;

Minaraad, advies van 3 juni 2004 over het Vlaamse beleid inzake natuur- en milieueducatie, afl. 2004/23;

¹⁰ De Minaraad wenst de definitie, naar aanleiding van nieuwe inzichten en evoluties in de materie, aan te vullen tot: *“het organiseren van leersituaties om het inzicht in ecologische processen (in een kader van duurzame ontwikkeling) te vergroten en het ontwikkelen van attitudes en competenties om de opgedane kennis vrijwillig toe te passen”.*

duurzame ontwikkeling) zwaarder moeten doorwegen.

Verder werd in het meest recente Minaraadadvies (2004)¹¹ op **drie centrale uitdagingen voor NME** gewezen, die ook nu nog actueel zijn:

- (1) *betere samenhang met andere beleidsdomeinen*, waarbij samenwerkingsverbanden met andere beleidsdomeinen versterkt moeten worden en de coördinatie en samenwerking door de cel NME&I verder uitgebouwd en gestuurd moeten worden.
- (2) *Optimale samenwerking met een breed gamma aan maatschappelijke actoren*, waarbij in de eerste plaats een structurele samenwerking met het Vlaamse doelgroepenbeleid gevraagd wordt. Verder moet in het kader van een verruimd kerntakendebat de taakverdeling tussen overheid en maatschappelijk middenveld op het vlak van educatie uitgeklaard worden. De inbreng van maatschappelijke actoren bij strategische sturing ziet de Raad gebeuren door de permanente werkcommissie van de Minaraad, waarvan de taakstelling breed moet ingevuld worden en afgestemd op de entiteit 'Doelgroepen en Communicatiebeleid'. Daarnaast pleit de Raad ook voor het behoud van het NME-overlegplatform als forum voor operationeel overleg.
- (3) *Een versterking en onderbouwing van het NME-beleid* door doelgroepgerichte kennis (doelgroeprofielen en NME-behoefte) en kwaliteitsvol evaluatief onderzoek. Hiervoor vraagt de Raad onder meer ruimte voor NME-onderzoek in het Steunpunt Milieubeleidswetenschappen en aandacht voor NME-gericht onderzoek in het MIRA-BE 2005¹². Het Milieubeleidsplan 2004-2007 stelt de opmaak van een strategisch communicatieplan voor, waarin volgens de Minaraad ook een herkenbaar onderdeel rond NME-beleid moet opgenomen worden. (Zie bijlage 1: aanzet aftoetsing realisaties van aanbevelingen Minaraad d.d. 2004).

Het advies van de Minaraad over **communicatieve instrumenten in het Vlaamse milieubeleid** (afl. 2000/28) geeft bij wijze van situering een indeling van de verschillende communicatieve instrumenten (of sociale beleidsinstrumenten), gaande van reclame, informatievoorziening, sensibiliseren en (beleids)voorlichting tot *educatie*, dialoog en overleg en PPS. De volgorde wijst op een toenemende mate van meerzijdige communicatie.

De Raad stelt dat samen met de aandacht voor duurzame ontwikkeling als beleidsconcept, het belang van communicatieve (beleids)instrumenten zal toenemen. Enerzijds omdat communicatie onontbeerlijk is om meer inzicht te verschaffen in het complexe (evoluerende) geheel van samenhangende duurzaamheidsaspecten (het systeemdenken). Anderzijds omdat overleg met doelgroepen en andere betrokkenen een belangrijk uitgangspunt is voor beleid inzake duurzame ontwikkeling. Besluitvorming in verband met duurzame ontwikkeling moet immers sterk de nadruk leggen op overleg, inspraak en

¹¹ Minaraad, advies van 3 juni 2004 over het Vlaamse beleid inzake natuur- en milieueducatie (afl. 2004/23)

¹² MIRA-BE 2005 wordt in twee delen opgedeeld. Het eerste geeft een algemeen overzicht van (24) beleidsevaluatieve studies uitgevoerd tussen 2003 en 2005 en bespreekt ze a.h.v. het soort beleid, het soort beleidsinstrument, het behandelde thema van de evaluatiestudies.... In het tweede deel worden enkele van deze studies nader toegelicht. Er werd echter geen studie opgenomen met als hoofdonderwerp NME of EDO. Wel handelen twee evaluatiestudies over duurzame ontwikkeling (het Vlaams structureel overleg over duurzame ontwikkeling & het gevoerde beleid inzake duurzame ontwikkeling).

participatie om tot een breed draagvlak te komen. Communicatieve instrumenten zijn juist doelgroepgericht, gebaseerd op informatie en communicatie en gericht op vrijwilligheid en overreding en zullen dus belangrijk zijn voor het beleid inzake duurzame ontwikkeling.

Communicatieve instrumenten kunnen zowel beleidsvoorbereidend (communicatie als procesinstrument) als beleidsuitvoerend zijn (communicatie als beleidsinstrument) en kunnen dus op verschillende momenten in de beleidscyclus ingezet worden. Voor beide typen communicatieve instrumenten zal de nadruk steeds moeten liggen op een doelgroepgerichte differentiatie en een planmatige aanpak. Dit geldt dus ook voor educatie als beleidsinstrument.

Daarnaast wijst de Raad op de participatieparadox. Participatie is immers nodig om de synergie tussen de pijlers van duurzame ontwikkeling te zoeken en om het duurzame ontwikkelingsbeleid te ontwikkelen. Maar als duurzame ontwikkeling niet door iedere participant aanvaard wordt, kan het democratisch overleg leiden tot niet-duurzame ontwikkelingen. Eerst en vooral moet de inhoud en de draagwijdte van duurzame ontwikkeling in een maatschappelijk debat (op verschillende beleidsniveaus) vastgesteld worden. Hieruit kunnen toetsingscriteria voor duurzame ontwikkeling voortvloeien.

De Minaraad stipt aan dat maatschappelijke overlegfora en adviesorganen, zoals de raad zelf, een belangrijke rol hebben in het milieucommunicatiebeleid en in de doelgroepgerichte uitwerking ervan:

- maatschappelijke adviesorganen kunnen in het kader van het gestructureerd doelgroepenoverleg een belangrijke ondersteunende functie vervullen;
- volgens de Minaraad moeten dergelijke adviesorganen daarnaast ook een rol spelen bij het ontwikkelen en toepassen van innovatieve inspraak- en participatiemethodes;
- een toetsing van ontwerpoperationele communicatieplannen door de gepaste maatschappelijke adviesorganen maakt als het ware de overgang tussen communicatie als procesinstrument en als beleidsinstrument. In deze operationele plannen moet niet alleen verduidelijkt worden welke rol overlegfora en adviesorganen hebben in de besluitvorming ter zake; ze moeten eventueel ook ingaan op de bijdrage die ze kunnen leveren bij de uitvoering ervan.

3. Korte beschrijving van de nieuwe ontwikkelingen in het beleidsdomein LNE en het beleidsdomein DAR

Ter verduidelijking wordt hieronder kort de positionering en de taakstelling van enkele relevante (beleids)structuren weergegeven binnen het beleidsdomein LNE en het beleidsdomein DAR. Dit om de wijzigingen ten gevolge van het herstructureringsproces 'Beter Bestuurlijk Beleid' binnen de Vlaamse overheid beknopt weer te geven en om de nieuwe entiteiten, opgericht in het kader van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling en in het kader van het VN-decennium kort toe te lichten.

Als kanttekening kan vastgesteld worden dat het herstructureringsproces Beter Bestuurlijk Beleid enkele spontaan gegroeide netwerken onder druk zet. Door de herstructurering werden takenpakketten herverdeeld en wisselde personeel soms van dienst. Dit brengt met zich mee dat gedurende een overgangperiode gezocht zal moeten worden naar de juiste entiteit voor de juiste taakstelling. Maar ook dat informele informatie-uitwisseling en vertrouwensrelaties tussen medewerkers uit verschillende diensten door de herstructurering mogelijk onder druk staan.

3.1 Beleidsdomein Leefmilieu, Natuur en Energie (LNE)

Volgens het BBB-proces behoort de voormalige cel NME & I sinds 1 april 2006 tot de afdeling Milieu-integratie en –subsidiëringen van het Departement Leefmilieu, Natuur en Energie.¹³ De Minaraad is de strategische adviesraad voor dit beleidsdomein en de voogdijminister is Kris Peeters, Vlaams minister van Openbare Werken, Energie, Leefmilieu en Natuur.

De afdeling Milieu-integratie en –subsidiëringen zal onder meer zorgen voor informatie, sensibilisatie en educatie, via **natuur- en milieueducatie en via natuur- en milieueducatieve centra**. De afdeling milieu-integratie en –subsidiëringen staat dus ook in voor de gewestelijke natuur- en milieueducatieve centra (De Vroente, de Helix). Daarnaast wordt het departement ondersteund door meerdere agentschappen (ANB, VMM, INBO, enz.), die dikwijls ook een educatieve werking hebben.

‘Informatie en sensibilisering’ worden ondergebracht bij de afdeling Algemene Zaken, Communicatie en Juridische Dienst¹⁴. Alle milieucommunicatie van het beleidsdomein LNE wordt hier gecoördineerd. Ook sensibilisatiecampagnes die door de dienst verantwoordelijk voor NME worden georganiseerd zullen via het coördinatiepunt binnen de afdeling Algemene Zaken, Communicatie en Juridische Dienst gestroomlijnd worden.

De voormalige cel NME & I, nu dienst NME genaamd, draagt een grote verantwoordelijkheid voor NME, maar ook voor EDO. In de Visie en Beleidsnota NME (Vlaanderen) 2004-2009 wordt de missie uitgeschreven en dit aan de hand van strategische keuzes. Deze strategische keuzes zijn:

- een doelgroepgerichte benadering,
- netwerking en participatie,
- bijdrage van NME binnen het milieubeleid,
- permanente deskundigheidsopbouw,
- permanente evaluatie en bijsturing (zowel op het vlak van NME-beleid als van de eigen werking).

De beleidsvisie wordt vertaald in een concreet meerjarenplan. De dienst NME zal onder andere instaan voor een verticale coördinatie met de provinciale beleidsniveaus, waarbij de taakverdeling ondertussen gedeeltelijk concreet vorm kreeg.

De Visie en Beleidsnota heeft ook aandacht voor het internationale niveau, waar het NME-beleid zich inschakelt in het kader van het VN-decennium. De uitwerking van de Implementatiestrategie voor het VN-decennium is immers een gedeelde verantwoordelijkheid van de Departementen Leefmilieu en Onderwijs. Bovendien moet volgens de visie- en beleidsnota in dit kader naar samenwerkingsverbanden gezocht worden met andere educatieve beleidsvelden: Federaal Plan inzake Duurzame Ontwikkeling (FPDO), Raad voor Duurzame Ontwikkeling, beleidsdomeinen Buitenlands Beleid en Internationale Samenwerking (dit laatste is dus een vorm van horizontale

¹³ De definitieve naamgeving ligt nog niet vast, momenteel neemt de Minaraad de huidige naamgeving ‘dienst NME’ over. Dit wordt nog verder opgevolgd.

¹⁴ Dit is dus in feite de voormalige cel Communicatie van het Directoraat Generaal van AMINAL.

samenwerking)¹⁵.

Daarnaast zoekt de dienst NME, in het kader van de Visie- en Beleidsnota, ook naar samenwerking en netwerking met de andere overheden binnen het beleidsdomein Milieu. Dit is een vorm van **centrale / horizontale coördinatie binnen de milieuoverheid**.

De dienst verantwoordelijk voor NME verzorgt met het **NME-overlegplatform** ook een belangrijk **overkoepelend overlegorgaan** waarin verschillende beleidsniveaus, overheidsinstellingen, beleidsdomeinen, middenveldorganisaties enz. vertegenwoordigd zijn. Dit NME-overlegplatform formuleert de volgende doelstellingen voor zijn werking:

- stimulerend optreden bij de beleidsvoorbereiding als denktank voor het aanbrengen van behoeften/knelpunten en vernieuwende ideeën/initiatieven uit het NME-veld;
- meedenken omtrent wenselijke langetermijndoelstellingen van NME;
- versterken van onderlinge samenwerkingsverbanden inzake NME;
- advies bij de uitvoering van de lopende NME-initiatieven (met een af te spreken schaalgrootte);
- algemene kwaliteitsbewaking (inhoudelijk en pedagogisch) van de gewestelijke NME-werking.

Uit het NME-overlegplatform is het **EDO-overlegplatform** ontstaan dat ingebed blijft bij de dienst verantwoordelijk voor NME. Het EDO-overlegplatform vormt een multilateraal **operationeel platform**. Het is gericht op het ontwikkelen van samenwerking. Verder zal het EDO-overlegplatform bijdragen tot het herbekijken van de VN-criteria voor EDO in functie van de Vlaamse situatie. Het EDO-overlegplatform geeft ook de aanzet tot het inventariseren van bestaande en lopende EDO-initiatieven. Daarnaast zal het EDO-overlegplatform ook het **Vlaams implementatieplan voor EDO** uitwerken, waardoor aan de UNECE-strategie tegemoet gekomen wordt.

Er werd gekozen om naar analogie van het NME-overlegplatform een EDO-overlegplatform te creëren. Bij deze keuze kunnen enkele bedenkingen geformuleerd worden. Indien het EDO-overlegplatform bij het Departement LNE blijft, bestaat het gevaar dat EDO (teveel) vanuit de leefmilieuhoek benaderd wordt. Indien het EDO-overlegplatform wordt ondergebracht bij het horizontale coördinerende beleidsdomein DAR zal het meer onafhankelijk naar de overige beleidsdomeinen kunnen doorwerken. Op korte termijn lijkt dit moeilijk haalbaar. Op lange termijn lijkt de overplaatsing naar het beleidsdomein DAR logischer, mits rekening wordt gehouden met randvoorwaarden, zoals respect voor de werking, de dynamiek en het huidige netwerk van het overlegplatform.

Er is een informele samenwerking en informatiedoorstroming gegroeid tussen de Minaraad en het NME-overlegplatform en het EDO-overlegplatform door de structurele vertegenwoordiging van deze raad te voorzien in beide platforms.

Ook de Minaraad ondergaat in de toekomst enkele wijzigingen. Zo zullen in de toekomst permanente werkcommissies opgericht worden in de schoot van de Minaraad. Deze PWC's

¹⁵ In het kader van BBB wordt het beleidsdomein 'Buitenlands beleid, Buitenlandse Handel, internationale samenwerking en Toerisme' omgedoopt tot het beleidsdomein 'Internationaal Vlaanderen'.

zullen ingericht worden voor het natuurbeleid, het bosbeleid, het jachtbeleid, het binnenvisserijbeleid, het mestbeleid, het energiebeleid, het mobiliteitsbeleid, natuur- en milieu-educatie (NME) en duurzame ontwikkeling. De Vlaamse Regering kan in de schoot van de Minaraad ook nog andere permanente werkcommissies instellen betreffende onderdelen of aspecten van het milieubeleid waarvoor een specifieke deskundigheid bestaat en waarbij specifieke doelgroepen of maatschappelijke groepen aangesproken worden. De Minaraad kan bijvoorbeeld voorbereidingen omtrent adviezen en dergelijke delegeren naar de permanente werkcommissies. Enkel de Raad kan echter de eindbeslissing nemen over de adviezen en deze goedkeuren. De 'permanente werkcommissies' zijn een nieuwe structuur binnen de Minaraad.

3.2 Beleidsdomein Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid (DAR)

Het beleidsdomein dat verantwoordelijk wordt gesteld voor duurzame ontwikkeling is het beleidsdomein **Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid (DAR)**, afhankelijk van de minister-president van de Vlaamse Regering.

De **Stafdienst van de Vlaamse Regering**, onderdeel van het Departement DAR, staat onder andere in voor de *inhoudelijke ondersteuning van de beleidsafstemming* (op regeringsniveau) voor maatschappelijk gerichte beleidsinitiatieven die betrekking hebben op meerdere beleidsdomeinen (transversale thema's). De Stafdienst heeft onder meer tot taak om een trekkersrol te vervullen in ambtelijke werkgroepen en projectgroepen rond transversale thema's, opgericht (op ad-hocbasis of op een permanente basis) op initiatief en onder verantwoordelijkheid van de minister-president of van de Vlaamse Regering. Duurzame ontwikkeling vormt zo een transversaal thema¹⁶, waarvoor onder andere de volgende specifieke taken geformuleerd worden.

- het formuleren van beleidsvoorstellen, zowel inzake doelstellingen als instrumenten;
- het actief en kritisch opvolgen van beleidsrelevante ontwikkelingen, onder meer ondersteund door beleidsgerichte studies en onderzoeksopdrachten;
- het evalueren van de uitvoering van de beleidsinitiatieven met een impact op dit beleidsthema, inclusief het opvolgen van hun maatschappelijke effecten (op basis van input door, en in overleg met, de departementen van de betrokken beleidsdomeinen);
- het verzorgen van de coördinatie en afstemming met de andere beleidsdomeinen, onder meer door beleidsdomeinoverschrijdend overleg en door overleg met relevante instanties;
- het coördineren en detecteren van samenwerkingsopportuniteiten met het federale beleidsniveau, met de andere gemeenschappen of gewesten alsook op internationaal vlak;

¹⁶ Cf. document 'Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid: taakstelling op hoofdlijnen', DAR ES 20/10/2005. Het document kan geconsulteerd worden op http://www2.vlaanderen.be/ned/sites/bbb/mijn_beleidsdomein/diensten_voor_het_algemeen_regeringsbeleid/documenten/20051020_DAR-taakstelling.pdf

- het verzorgen van een gecoördineerde/geïntegreerde rapportering en bekendmaking over de beleidsaanpak ter zake naar het Vlaams Parlement, naar internationale fora en naar de publieke opinie (waaronder ook specifieke doelgroepen) ;
- het informeren, motiveren en sensibiliseren van de belanghebbenden ('stakeholders') binnen en buiten de Vlaamse overheid;
- het initiëren, coördineren en opvolgen van projecten, gericht op de uitvoering van het beleid van de Vlaamse Regering inzake duurzame ontwikkeling;
- het coördineren en ondersteunen van de betrokken entiteiten van de Vlaamse administratie, elk wat zijn functionele bevoegdheden betreft, bij het voeren van een gecoördineerd beleid met betrekking tot duurzame ontwikkeling (onder meer via de interdepartementale ambtelijke werkgroep duurzame ontwikkeling).

Logischerwijze is ook de **Vlaamse werkgroep Duurzame Ontwikkeling** hier ondergebracht (opgericht in maart 2005). Deze werkgroep is beleidsdomeinoverschrijdend opgevat en ambtenaren uit verschillende afdelingen worden hier samengebracht ter ondersteuning van de operationele projecten van de VSDO. Deze ambtelijke werkgroep zal een belangrijke rol hebben bij de uitwerking van de operationele projecten in concrete acties en maatregelen. Zij kan hierbij onder meer ook toezien op de afstemming van de maatregelen en acties over de beleidsdomeinen heen.

Daarnaast is ook de **cel Duurzame Ontwikkeling** ondergebracht onder de Stafdienst van de Vlaamse Regering, bij het horizontale beleidsdomein DAR. Deze coördinerende cel dient ter ondersteuning van het beleid inzake duurzame ontwikkeling en staat in voor de algemene beleidsondersteuning (beleidsvoorbereiding) van de minister-president. Maar de cel vervult ook de motorfunctie van de ambtelijke werkgroep duurzame ontwikkeling. De cel stuurt de ambtelijke werkgroep aan en voedt deze. Daarnaast zal ze bijdragen tot de opvolging en uitvoering van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling. Ze zal tevens de voorbereiding, afstemming en de representatie ondersteunen van internationale, federale en intergewestelijke dossiers inzake duurzame ontwikkeling.

Het budget dat ter beschikking staat van duurzame ontwikkeling is voor het eerst opgenomen in de meerjarenbegroting. In de meerjarenbegroting werd immers voor 2006 een programma van 1 miljoen euro gereserveerd (programma 11.5 duurzame ontwikkeling). Dit budget dient onder andere om een minimum aan administratieve omkadering te voorzien voor de coördinatie en afstemming van de Vlaamse input in de internationale en nationale overlegfora en voor de opmaak en de uitvoering van de Vlaamse Strategie voor duurzame ontwikkeling. Uit meerdere documenten¹⁷ blijkt dat het budget ook aangewend moet worden voor voorbeeldprojecten vanuit de overheid, studies, subsidies en communicatie. Ook voor 2007 werd het programma 11.5 opnieuw opgenomen.

Tevens wordt voorzien om het beleid inzake duurzame ontwikkeling en de uitvoering van de VSDO te evalueren. De monitoring en indicatoren voorzien in en in uitvoering van het Milieubeleidsplan 2003-2007 zullen mee aan de basis liggen voor de monitoring inzake duurzame ontwikkeling.

¹⁷ Zie ook p 16 onder 1.3 De Vlaamse Strategie voor Duurzame Ontwikkeling.

In de beleidsbrief voor Duurzame Ontwikkeling 2006-2007 van minister-president Leterme, wordt aangekondigd dat in het komende jaar (2007) zal gewerkt worden aan een brochure met goede praktijkvoorbeelden 'duurzame ontwikkeling', de Vlaamse Strategie voor educatie voor duurzame ontwikkeling, en het Vlaams Implementatieplan educatie voor duurzame ontwikkeling. Dit moet tot een verhoogde aandacht voor het thema 'duurzame ontwikkeling' leiden in de scholen in Vlaanderen en in Vlaanderen in het algemeen.¹⁸

¹⁸ Vlaams minister-president Leterme, beleidsbrief 2006-2007.